

Петро ЛІСОВСЬКИЙ

СОЦІОКУЛЬТУРНА КОНТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ НАУКИ В СИСТЕМІ ДУХОВНОГО КАПІТАЛУ

Епістемологію можна визначити як історично мінливу сукупність знання, що визначає можливості становлення свідомості й культури в конкретно-історичний період. На наш погляд, парадигмою наукових знань варто вважати сукупність теоретичних стандартів, ціннісних критеріїв та світоглядних настанов шляхетної конституції особистості, що набуває істинного знання всіма гранями власного творчого доробку. Формування такої парадигми ініціює суспільну свідомість задля неухильного прийняття ідейно-світоглядних рішень.

Ключові слова: епістемологія, парадигма, ідеологія.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві філософські ідеї та принципи обумовлюють відповідні ідеали й норми щодо змістовного уявлення про епістемологічну сферу науки. Використана в цьому процесі *епістемологія* постає як історично мінлива сукупність знання, що визначає можливості становлення свідомості й культури в конкретно-історичний період. Такий актуальний аспект концептуальних матриць наукової теорії є відповідним синтезом знань у системі духовного капіталу.

Аналіз актуальних досліджень. Значний внесок в епістемологічну теорію науки зробив Томас Кун. У своїй праці “Коперніканська революція” дослідник ґрунтовно висвітлив сутність міжпарадигмальних розбіжностей. Як помітив Томас Кун, найзапекліші дискусії точаться між ученими, між якими існують розбіжності щодо пізнавальних цілей і цінностей.

Метою статті є з’ясування змісту сучасної епістемології в контексті її соціокультурної обумовленості.

Виклад основного матеріалу. Наукова парадигма, на наш погляд, є методом вибору об’єкта дослідження і пояснення сукупності фактів, що є у формі обґрунтованих принципів і законів, при цьому утворюють несуперечливу теорію (концепцію). Саме парадигма віддзеркалює ієрархізацію проблематики та визначає пріоритетність методологічних засновків як методів наукового пізнання.

Не існує світоглядно нейтральної парадигми в її ціннісній ієрархії. У цьому відношенні Томас Кун особливу увагу звернув на парадигму світосприйняття як різновид концептуальних матриць. На його переконання, “цінність знання набуває актуальних ознак лише тоді, коли співтовариство вчених-професіоналів узгоджує значущість традиційних експериментальних процедур, напрацьовує усталене розуміння сутності, а також видозмінює теоретичну схему, за якою сприймає світ” [3, с. 23].

Конкуренція між різними групами наукового співтовариства призводить до заперечення, відхилення певної теорії. Констатація її неприйнятності завжди ґрунтується на чомусь істотно більшому, ніж суто

наукове зважування дослідницьких надбань. Як вважає Кун, епістемологічна революція починається тоді, коли парадигма нормальної науки перестає адекватно відтворювати досліджувані аспекти дійсності. Зміна парадигми легітимізує перегляд світоглядних принципів, кутів зору на предмет, що є ступенем успішності наукової революції. Кун наполягав, що процес зміни парадигм не піддається логічно-методологічній реконструкції, оскільки є складним комплексом соціальних, культурних і психологічних факторів залежно від історичних і соціокультурних особливостей суспільства.

Парадигмою наукових знань, на думку автора, слід вважати сукупність теоретичних стандартів, ціннісних критеріїв та світоглядних настанов шляхетної конституції особистості, що набуває істинного знання всіма гранями власного творчого доробку. Формування такої парадигми ініціює суспільну свідомість задля неухильного прийняття ідейно-світоглядних рішень.

У цьому розрізі сучасна наука користується на належному рівні дослідницьким інструментарієм, де ефективно діючим потенціалом у системі духовного капіталу володіють міждисциплінарність, полідисциплінарність та трансдисциплінарність. Міждисциплінарність означає кооперацію розмаїття наукових сфер і циркуляцію спільних понять для усвідомлення об'єкта. Полідисциплінарність передбачає одночасне з'ясування сутності об'єкта кількома дисциплінами. Трансдисциплінарність характеризує наукові дослідження, що виходять за межі конкретних дисциплін. Безперечно, представники різних парадигм можуть використовувати однакову термінологію, але при цьому під одними й тими ж термінами розуміти різні речі, що є продукуванням несумісних методологічних стандартів і нетотожних пізнавальних цінностей.

Як зауважує Талкот Парсонс, “науковий інтерес полягає не в тому, щоб зафіксувати в працях вчених окремі розрізнені твердження, а виявити спільний напрямок, єдиний масив систематизованої теоретичної аргументації” [9, с. 45].

До середини ХХ століття дослідницькі аспекти філософії науки змістилися від концептуалістики структуризації наукового знання до з'ясування механізмів його розвитку. Домінантних ознак набуло завдання виявлення логіки розвитку наукових теорій на основі вивчення емпіричної історії науки, оскільки прогрес науки – це результат заперечення певних доти пріоритетно методологічних стереотипів і водночас процес канонізації інших засобів, котрі дозволяють накопичувати наукове знання ефективніше. Адже уявлення про науку як ідеал семантичної інтерсуб'єктивності виникло на підставі того, що науковий спосіб оперування знанням втілював очевидні уточнення в поняття, котрими користуються в повсякденному житті.

Загалом специфіка епістемологічних знань започаткувала тривалий дискурс з приводу ідеографічного знання. Річ у тім, що кожна наука рухається до своєї мети за допомогою понятійних засобів, що є суспільними. Оскільки ідеографічне знання досліджує дещо одиничне й неповторне, то його складно оцінити з огляду інтелектуальності, закладеної в понятійній конструкції духовного капіталу.

Отже, на розвиток епістемологічної теорії науки впливають референтні групи й авторитети від науки, які очолюють її внутрішні інститути. Авторитетні школи отримують перевагу в університетських курсах. Виховуючи своїх adeptів через систему освіти, інші школи й напрямки змушені боротися за свої права на істину і свій “суверенітет”. Посилання на авторитет науки сьогодні перестають мати будь-яке відношення до наукової істини й не можуть контролюватися навіть самою наукою. Крім того, процеси диференціації в науці призводять до того, що суб’єкти в одних галузях знання не здатні верифікувати результати інших суб’єктів, отримані в інших галузях.

З цього приводу Лев Шестов зауважував: “Наука визнає істинними лише такі судження, які можуть бути перевірені всіма й завжди ... Вона навіть не уявляє, що таке істина, тому накопичує лише загальнообов’язкові судження” [8, с. 310].

Згідно з Андрі Пуанкаре важливі принципи наукових теорій не є істинами за апріорі, оскільки є умовними положеннями, єдиною абсолютною ознакою яких визнається внутрішньо-етимологічна і концептуально-аргументаційна несуперечливість. Ця обставина свідчить про атрибутоформування наукових законів та про функціональну ефективність чинного наукового стереотипізму.

Пуанкаре зовсім у дусі Сократа пов’язував наукову істину й етичні норми людського духу: істина – це об’єкт і прерогатива логічного розуму, натомість мораль належить до сфери почуттів, афектів, воління та різних форм ірраціональної сфери духовності людини [5, с. 506]. Іншими словами, багатогранність як вияв феноменальності в особистості характеризує Одну Істину, що містить у собі віддзеркалювання кожною її гранню суспільних форм цієї істини, а саме: моральної, політичної, правової, економічної тощо. Саме такий талант серця та розуму ініціює геніальність людського, що є превентивною основою для майбутніх нащадків, освітлюючи можливі шляхи свободи.

Зрештою, попри відмінність світоглядно-аксіологічних пріоритетів та акцентів, значення культури для генерування загальноприйнятої системи цінностей є незаперечним в епістемологічній сфері науки. На переконання Ерїха Фромма, канонізація певної системи (ієрархії) ідей та ідеалів істотним чином детермінована характером і “специфічною формою людської енергії, що виникає в процесі динамічної адаптації людських потреб до певного способу життя у суспільстві. Характер визначає думки, почуття та вчинки” [7, с. 180].

Таким чином, сучасне розуміння наукової істини є плюралістичним, а вибір між різними теоріями істини та різними усвідомленнями цього поняття в межах кожної теорії виявляється значною мірою інтуїтивного вибору. Ідея множинності істин покликана до життя прогресуючою багатоманітністю типів пізнавальної діяльності в епістемологічній сфері науки. З цих причин кожна культура в системі духовного капіталу виокремлює свій аспект істини, оскільки в процесі досягнення людством культурної інтеграції

ця концептуальна багатоманітність істини здатна інтегруватися в єдину цілісну систему.

При цьому особливе занепокоєння в епістемологічній теорії науки викликає місце індивіда в сучасному інформаційному суспільстві, яке безперервно удосконалює індустрію комп'ютерних і спіритуальних засобів ідейного, інтелектуального, світоглядного “опрацювання” особистості. Увага акцентується на тому, що будь-яка ідея завжди є не що інше, як продукт інтелектуальної діяльності людини, тобто щось вторинне, похідне порівняно з особистісним буттям. Будь-яка “істина” не варта того, щоб в ім'я її торжества людина принижувала і пригнічувала себе, а то й прирікала на небуття.

На наш погляд, своє завдання сучасна наука вбачає у тому, аби допомогти сучасній цивілізації усвідомити дві альтернативні перспективи: параноїдальної нарцистичної самовпевненості та іронічного сприйняття деструктивних реалій як закономірних історичних випадковостей. “Захопленість самовпевненою логікою індустріалізму приводить до думки, що науково-технічний розвій, який підпорядковує людській волі дедалі грандіозніші сили Всесвіту, дозволить з часом за допомогою цих рушіїв остаточно оволодіти пультами історії” [6, с. 60]. Іншими словами, це дозволить ініціювати сучасну стратегію духовного капіталу людини. Водночас із тривогою необхідно застерегти, що використання досягнень науково-технічного поступу неминуче призведе до того, що людство опиниться у стані покори і послужливості “володарям всесвіту”. Адже всеосяжна могутність тоталітарних держав здатна експлуатувати не лише ідеологію, а й науку.

Зосереджуючи увагу на взаємозв'язку науково-технічного поступу і влади, яка сама зміцнює себе, варто було б попередити, що потрібна особлива пильність, аби запобігти навислій небезпеці виродження людського суспільства до стану “атомістичного” (деградаційного) характеру. Ця обставина наближає людство не до обіцяної ідеологами індустріалізму свободи, а до створення засобів і способів тоталітарного панування, контролю і маніпуляції підсвідомістю (особистістю).

У цьому сенсі саме об'єктивність знання – найважливіша ознака наукової епістемології, що здатна виходити за межі кожного історичного типу практики і відкривати нові предметні світи, котрі виявляються об'єктом превентивного освоєння в майбутньому. При цьому соціально- філософський аналіз проблеми об'єктивності/суб'єктивності епістемати доцільно здійснювати на базі концепції *інтерсуб'єктивності* (у філософії це поняття вперше застосував Іоган Готліб Фіхте, а розвинув Едмунд Гуссерль). Ця концепція відіграє домінуючу роль у теоріях соціальної дії та символічного обміну, феноменологічній соціології, філософії історії тощо. У цьому відношенні філософія мистецтва відображає соціокультурну дійсність як спосіб життєвого світу. Саме *шляхетна конституція особистості* відображає світ у його об'єктивності, оскільки пропонує певний формат багатоманітного світу відповідно до своїх внутрішніх ціннісно пізнавальних пріоритетів: віра, воля, честь.

Зрештою, історично мінливими є не лише соціальні функції науки, а й стандарти викладання нею знання, її способи бачення та витлумачення реальності, стилі мислення, які формуються в контексті духовного капіталу і зазнають історично обумовлених впливів. Однак взаємодія науки з конкретно-історичними соціокультурними чинниками та іншими сферами культури не знімає питання стосовно субстанційних відмінностей між наукою й буденним пізнанням, художнім мисленням, мораллю, релігією, філософією тощо. Наприклад, у процесі художнього освоєння дійсності об'єкти, включені в людську діяльність, не відокремлюються від суб'єктивних факторів, а поєднуються з ними. Відповідне відображення предметів об'єктивного світу в мистецтві цілісно виражає ціннісне ставлення людини до предмета. Художній образ – це таке відображення об'єкта, яке значним чином віддзеркалює характерні особливості шляхетної конституції особистості, вмонтовані в характеристику відображеної дійсності.

Насамперед варто зауважити, що наука не обмежується дослідженням лише тих предметних зв'язків, які підлягають освоєнню в межах наявних, історично структуризованих форм і стереотипів діяльності, оскільки досліджує об'єкти, котрі можуть знайти своє практичне застосування в майбутньому.

Первісні форми наукового пізнання зародилися в надрах буденного пізнання. Гіпотетичні схеми предметних зв'язків дійсності як спосіб побудови знань утвердилися спочатку в математиці. Згодом вони поширилися на галузь природничих наук, де отримали назву методу гіпотетичних моделей реальності, який обґрунтовується засобом досвіду як “настільної книги” життя. Завдяки методу гіпотез наукове пізнання звільнилося від жорсткого диктату емпіричної дійсності, почало прогнозувати напрями та способи генези об'єктів. З цього моменту завершується етап пранауки і починається наука у власному розумінні слова. Паралельно з емпіричними законами, якими оперувала і пранаука, формується особливий тип знання – теорія.

Як свідчить історія, ще в давньогрецькій піфагорійській школі існувала чітка і прозора диференціація між практичною й теоретичною арифметиками. Якщо перша вважалася інструментом натовпу, то друга – надбанням мудреців. Теоретична арифметика передбачала споглядання чисел, зокрема такої їхньої властивості, як зовнішній вигляд – ейдос. Безсумнівно, з часів Піфагора принципи світоглядних та стереотипних розбіжностей між теоретичними й прикладними сферами знання істотно еволюціонували. “Можна по-різному оцінювати роль експерименту в оцінці результатів теоретичної діяльності, усвідомлювати його теоретичну завантаженість, необхідність доповнювати експериментальний критерій іншими методологічними пріоритетами, однак неможливо ігнорувати, що експеримент є останнім суддею, який виносить свій вирок теоретичним конструкціям” [4, с. 43].

У структурному змісті епістемологічної теорії науки виокремлюють рафіновану раціональність, оскільки на цьому рівні тісно переплетені раціональний і чуттєвий аспекти. Безперечно, форма раціонального пізнання (поняття, судження, висновки) домінує в процесі теоретичного освоєння дійсності. Однак під час теоретичної конструкції використовують і наочні модельні уявлення, які є формою чуттєвого пізнання. Такі ідеалізовані об'єкти є наочними модельними зразками, що містять чуттєві та мисленнєві компоненти в процесі відповідного експерименту.

Ідеалізовані теоретичні об'єкти наділені не лише ознаками, котрі можна виявити під час взаємодії реальних об'єктів, а й особливостями, що відсутні в реальних об'єктів. При цьому дослідник абстрагується від неістотних властивостей і ознак досліджуваного предмета, натомість вибудовує ідеальний об'єкт, який виконує функцію носія лише істотних, сутнісних зв'язків і особливостей. Саме науковий тип оволодіння знанням є систематичним, що формується не випадково, а в результаті цілеспрямованого, організованого і системного пошуку. Наукове знання повинно бути несуперечливим, оскільки відмінність наукового пізнання від ненаукового полягає у систематичності як способі отримання знання й формі його організації.

Проблемним епіцентром формування стандартів сучасної епістемологічної теорії науки залишається питання стосовно міри раціоналізації культивованого знання. Для ефективного функціонування людських можливостей (ціннісних констант) у системі духовного капіталу варто піднятися вище усталених стереотипів і залучити потенційний ресурс генезису наукового мислення.

Структурним змістом такого наукового мислення є ідеологія, що притаманна конкретно-історичному типу культурного виробництва в системі духовного капіталу. Саме на рівні ідеології як системи поглядів, ідей і теорій знаходить відображення і обґрунтування наукова картина світу. При цьому найважливіша для ідеології складова цієї картини – належна оцінка соціальної дійсності, а також суспільні цінності та ідеали. У даній ситуації ідеологія спрямована на генерування духовної свідомості в межах людських потенційних можливостей, що певною мірою формує науковий світогляд. У такій ідеології формулюються соціально-політичні, етичні, естетичні ідеали, норми, правила і принципи. “Ідеологічне вчення є узагальненим і сумарним уявленням про все, що за даних умов вважається важливим для усвідомлення людиною самої себе і свого соціального оточення. Ідеологічний формат людини визначається станом її свідомості, який утворюється під впливом багатьох факторів: досвіду життя, спілкування з іншими людьми, літератури, кіно, газет, освіти” [1, с. 356].

Ідеологічна інтерпретація є своєрідним будівником у теорії епістемологічної науки, оскільки задається відповідною системою цінностей, згідно з якою факти набувають виняткової соціальної значущості. Вирішальне значення в цьому сенсі має кут ідейно-аксіологічного зору, під яким розглядається реальність. Втім, “те, що здається абсурдом з позицій регулювання поведінки окремої людини, може визнаватися цілком

раціональним з міркувань коригування діяльності великих мас людей. Історичний парадокс полягає в тому, що ідеологія виникає як засіб опанування стихійними силами комунальності та обмеження їх, а на практиці часто відбувається актуалізація потенціалу цих чинників” [1, с. 247]. Іншими словами, ідеологія володіє ресурсом потужного генератора соціальної динаміки. Це призводить до того, що вона є або складовою частиною небезпечних соціальних тенденцій і кризових явищ, або дієвим засобом розв’язання нагальних проблем.

Створення концептуальних наукових моделей в історії лежить в основі кожної респектабельної історичної інтерпретації як дослідження, котре відрізняється від звичайного перерахування емпіричних даних. У “Критиці чистого розуму” Іммануїл Кант наполягав, що у вузькому розумінні “наукове” знання не є всемогутнім, що компетенція розуму не безмежна і що з огляду на цю обставину розум доцільно доповнити вірою, котра допоможе вчасно зорієнтуватися, де добро, а де зло. Кантівська критика знаменувала собою своєрідний поріг сучасної науки: вона вперше санкціонувала важливу подію європейської культури XVIII століття – вихід думки і знання за межі простору уявлень. Критична світоглядна парадигма діяла за принципом: усе піддавати сумніву в самій основі. Така критика структуризувала метафізичний вимір, відсутність якого філософія XVIII століття намагалася компенсувати аналізом уявлень. Завдяки цьому стали можливими різноманітні філософії Життя, Волі, Слова, що еволюціонували в XIX–XX століттях.

Таким чином, історичні епохи не лише впливають на еволюцію світоглядних парадигм, а й функціонують у гравітаційному полі ідейно-телеологічних пріоритетів, стереотипів і уявлень. Ця зумовленість завжди істотно обмежувала інтелектуальну свободу природної еліти і була однією з потужних проблем на рівні філософської рефлексії.

З цього приводу Ернст Кассіреп наполягав, що “не варто відмовлятися від надії відкрити ті загальні закони, які керують процесом еволюції людської цивілізації. Окремі форми культури – міф, релігія, мистецтво, наука тощо слідує тому своєрідному розумовому ритму, який необхідно розкрити в загальних термінах” [2, с. 121].

Висновки. Таким чином, на наш погляд, людство в лічені десятиліття зробило поворот до абсолютно нового типу соціокультурного спадкоємництва, в рамках якого важливим стало не засвоєння минулих стандартів або рецептів, а підготовка до оволодіння раніше не існуючими методами і змістом пізнання. Цей парадокс став і наслідком різкого неузгодження досягнень творчої наукової думки. Неузгодження між думкою, яка усвідомлює пріоритет людини, і необхідністю її духовного капіталу як вищої цінності, та традиційною освітою, орієнтованою лише на вузькі, прагматичні цілі. При цьому результативність особистісної або культурної моделей у теорії епістемологічної науки полягає в тому, що вони виходять з парадигм соціокультурної ідентичності: толерантності як світоглядного принципу, плюралізму стилів життя, універсалістської етики, екосвідомості,

самореалізації та самоактуалізації особи. Тому єдність “силового поля” векторів національного і культурного повинна визначати зміст і структуру теорії епістемологічної науки, а саме: громадянсько-національного виховання тих суб’єктів, які стануть активними будівниками нової України XXI століття.

Література

1. Зиновьев А. А. Кризис коммунизма / А. А. Зиновьев // А. А. Зиновьев. Коммунизм как реальность. Кризис коммунизма. – М. : Мысль, 1994. – С. 248–356.
 2. Кассирер Э. Лекции по философии и культуре / Э. Кассирер // Культурология. XX век. Антология. – М. : Мысль, 1995. – С. 104–162.
 3. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Мысль, 1989. – 300 с.
 4. Мамчур Е. А. Остается ли автономия идеалом научного знания? / Е. А. Мамчур // Проблема ценностного статуса науки на рубеже XXI века. – СПб. : РХГИ, 1999. – С. 27–43.
 5. Пуанкаре А. О науке / А. Пуанкаре. – М. : Мысль, 1983. – 506 с.
 6. Саух П. Ю. XX століття. Підсумки / П. Ю. Саух. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – К. : Леся, 2009. – 284 с.
 7. Фромм Е. Втеча від свободи / Е. Фромм // Читанка з історії філософії : в 6 кн. – Кн. 6. Зарубіжна філософія XX століття. – К. : Наукова думка, 2008. – 180 с.
 8. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности / Л. Шестов // Сочинения. – М. : Мысль, 1995. – 334 с.
 9. Parsons T. The Structure of Social Action / T.Parsons. – Chicago, 1949. – 341 p.
- Отримано 01.02.2012

Summary

Lisovski Petro. Kontekstualnist sociocultural epistemological theory of science in the system of spiritual capital.

Epistemology is defined as a historically variable set of knowledge that defines the possible formation of consciousness and culture in a concrete historical period. In our view, the paradigm of scientific knowledge should be considered a set of theoretical standards, values and ideological criteria guidelines noble constitution of personality that gets the true knowledge of all facets of their own creative works. Formation of such a paradigm initiates public consciousness for the adoption of strict ideological decisions.

Keywords: *epistemology, the paradigm, ideological.*